

Jože Pirjevec

TITO

I DRUGOVI

II DEO

Stručni konsultant za slovenački jezik
Milica Poletanović

Laguna

Naslov originala

Jože Pirjevec

TITO IN TOVARIŠI

Copyright © Cankarjeva založba – Založništvo, d. o. o.,
Ljubljana, Slovenija, 2011.

First published by Cankarjeva založba – Založništvo, d. o. o.

Translation rights arranged by PLIMA Literary Agency

All rights reserved.

Copyright © 2013 za srpsko izdanje, LAGUNA

Sva prava su zadržana. Nijedan deo ovog izdanja ne sme se, ni u celosti ni delimično, reprodukovati, sačuvati ili prenositi ni u kome elektronskom obliku, mehaničkim fotokopiranjem, snimanjem ili drugačije bez vlasnikovog prethodnog dopuštenja.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

TITO

I DRUGOVI

Sadržaj

EDVARD KARDELJ	11
Mladost	12
U Moskvi	14
Opet u domovini – Drugi svetski rat.	16
Tito protiv Kardelja	21
1953. – Ustavni zakon i planirana demokratizacija društva	33
Otkriće nesvrstanosti	37
Moskovska deklaracija.	47
Nemiri u Poljskoj i Mađarskoj	53
Mađarska revolucija	58
Moskovska konferencija	71
Trbovlje	75
VII kongres SKJ.	79
Polemika Kineza s Titom	88
Azijsko-afrička turneja.	96
Privredna reforma	99

Kardelj i Ranković – borba za Titovo nasleđe	107
Putovanje u Afriku	110
Prva konferencija nesvrstanih.	115
Kardelj u Titovoj nemilosti	120
Rankovićeva kugla	128
Martovska sednica 1962. godine	132
Govor u Splitu	138
Približavanje Moskvi.	142
Ustav iz 1963. godine	147
Rankovićeva Pirova pobeda.	151
ALEKSANDAR RANKOVIĆ.	155
Mladost i uspon	155
Hajka na informbirovce	159
Rankovićevo zalaz	163
Socijalna i nacionalna trvenja početkom šezdesetih godina	167
VIII kongres SKJ	169
Reforma	174
Izrešetanost jugoslovenskog društva saradnicima Udbe.	180
Rankovićevo pad.	182
Zavera	188
Reorganizacija Službe državne bezbednosti (SDB) i neuspeli pokušaj liberalizacije SKJ	208
Rankovićevo pomilovanje i VII plenum SKJ	211
MLADA GARDA	217
Produbljivanje privredne krize i pojava „gastarbajterstva“	218

Učvršćivanje veza između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza	.223
Izraelsko-egipatski rat	.230
Studentske demonstracije 1968. godine	.232
Odnosi sa Sovjetskim Savezom i njegovim satelitima .	.237
Praško proleće	.239
Avgust 1968. godine	.242
Preobražaj JNA	.247
Teritorijalna odbrana.	.251
Jačanje usijanih nacionalizama	.254
Izvršni biro	.259
Slovenija: „cestna afera“	.262
Maspok	.272
Vladimir Bakarić i hrvatski liberali.	.273
Ustaška emigracija	.284
Pripreme za obračun s Hrvatskim prolećem	.290
Ustavni amandmani	.295
Poseta Ričarda Niksona Jugoslaviji.	.301
Tito i Sveta stolica	.304
Tito u SAD	.307
Zatišje pred buru i konačan obračun s „maspokom“ .	.310
Borba protiv menadžera	.320
Teroristička aktivnost ustaške emigracije	.324
„Likvidacija“ srpskih liberala	.327
Političko smaknuće Staneta Kavčiča	.335
„Stara garda vlada, srednja generacija ćuti, mlada kancelariše“	.337

TITOVA STAROST	341
Kardeljeva vizija razvoja Jugoslavije	341
Ustav iz 1974. godine korak prema „republici udruženog rada“	344
Zakon o udruženom radu: potonuće jugoslovenske privrede	352
Razdoblje kasnog titoizma i Kardeljeva smrt	361
Zahlađenje odnosa između Vašingtona i Beograda.	369
Informbirovska neprijateljska emigracija	375
Godina 1974: nova Komunistička partija Jugoslavije.	379
Zahlađenje odnosa s Moskvom.	388
JOVANKA I OSTALE	392
Pelagija Denisova Belousova i sin Žarko.	394
Elza Johana Kenig – <i>Lucija Bauer</i>	399
Herta Has i Davorjanka Paunović Zdenka.	400
Jovanka Budisavljević	405
TITOVA SMRT I NJEGOVO POLITIČKO NASLEĐE	433
Kult ličnosti	433
Pitanje Titovog zdravlja i mogućeg odlaska s vlasti.	444
Tito i oslobodilački pokreti u Trećem svetu	454
Pitanje nezavisnosti Pokreta nesvrstanih	457
„Ništa nas ne sme iznenaditi“	461
Sve je prolazno – pa i Jugoslavija	464
Titova smrt	468
IZVORI I LITERATURA	489

EDVARD KARDELJ

Edvard Kardelj – Franc Edvardovič Birk, Tone Brodar, Krištof, Levč, Bevc, Golija, Sperans, da nabrojimo samo njegove najpoznatije pseudonime – na prvi pogled je izgledao vrlo samouveređen, ali oni koji su s njim radili nisu mogli prevideti činjenicu da prikriva mnoge komplekse. I to ne samo zbog šepavosti koja ga je opterećivala od mladosti nego i zbog nezavršenog obrazovanja, jer se kao đak „građanske škole“ nije mogao upisati na univerzitet, osim na onaj koji je organizovao IKKI u Moskvi. Po struci je bio učitelj – to zanimanje je odabrao zato da što brže dođe do hleba – pa je gajio tako uzvišen i zavidan odnos prema inteligenciji (naročito prema slovenačkoj), prema univerzitetkim profesorima, o kojima je ironično govorio kao o birokratskoj kasti, iako je sanjao o tome da predaje istoriju na univerzitetu.¹ Savka Dabčević Kučar u svojim sećanjima priča da se jednom podsmešljivo raspričao o potonjima kao o

¹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 942, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 120; E. Kardelj, *Spomini* op. cit., str. 71; M. Rebeschini, *Edvard Kardelj: una biografia nella storia del comunismo*, doktorska disertacija, Sveučilište u Trstu, 2005, str. 42; D. Čosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 152.

„sasvim neupotrebljivim, bezveznim intelektualčicima“ (upotrebio je upravo taj ruski izraz). Iznenada se setio da je i njegova sagovornica jedna od njih: „Ne mislim, Savka, naravno na vas, vi ste izuzetak“, pokušao je da se izvini. „Mirno sam ga pogledala i još mirnije rekla: 'Naravno da niste mislili na mene. Ali taj stav je uvek karakterističan za učitelje‘“, priča autorka. Svi prisutni su se nasmejali. Izgledao je kao neki zajapureni ćuran kome su natakneli naočare – ali nije odgovorio.²

Mladost

Kardelj je proživio burnu mladost. Rođen je 27. januara 1910. godine u Ljubljani u porodici krojača (kasnije vratara) i radnice u fabrici duvana. „On je svoju mladost proživio u jako skućenom socijalnom okruženju“, kaže Stane Kavčič. „Živeo je na rubu siromaštva i pod jakim uticajem revolucionarno romantičnih i egalitarističkih očekivanja krajnje levice u dvadesetim godinama. Ta levica je bila [...] negativistički raspoložena prema svemu što je bilo građansko ili malograđansko. Verovatno je Kardelj iz tog doba sačuvao malo previše nepoverljiv odnos prema nekim civilizacijskim, materijalnim i duhovnim dostignućima građanskog društva.“³

Odrastao je u doba uspona slovenačke kulture koji je bio uslovljen raspadom Austrougarske monarhije i nastankom SHS-a, u kome su Slovenci potpuno ostvarili pravo na upotrebu svog jezika u državnoj upravi i školstvu. Ali i u atmosferi velikih socijalnih i etničkih napetosti koje su ga podstakle da već 1926. godine uđe u Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Član Partije postao je 1928. godine, još pre nego što je maturirao. Kada je sledeće godine završio učiteljsku školu, nije dobio

² Savka Dabčević Kučar, '71, II, op. cit., str. 804.

³ AS, Dedijer, t. j. 188, Beleška S. Kavčiča, Kardelj, 6. 3. 1985, str. 5.

posao, jer su vlasti sumnjale da je crven. Nakon uvođenja diktature 6. januara 1929. godine, u novembru je uhapšen i ostavljen na milost i nemilost žandarmerije i njenih metoda ispitivanja. Dva meseca je odležao u zatvoru, a već je 1930. godine ponovo uhapšen i nakon „pravog balkanskog“ mučenja u zgradi ljubljanske policije osuđen na dve godine strogog zatvora, iako je bio maloletan.⁴ „Kako sam se osećao kada sam bio mučen?“, pitao se kasnije. „U čitavoj toj atmosferi gotovo nisam osetio batine. Teško je to opisati. Samo nijednog momenta nije mi došla pomisao da ne mogu da izdržim.“⁵ Ukratko, iskustvo ga nije slomilo. Naprotiv, učvrstilo ga je u njegovim uverenjima i obogatilo ga u društvu istomišljenika. „Disciplina, drugarstvo, podela odgovornosti – kolektivni život; i ja lično slobodu sam otkrio – u zatvoru. Kada su nas pustili, nešto smo znali i to nije bilo samo u našim glavama – imali smo istinska iskustva. Bili smo slobodni isto kao što smo bili slobodni u zatvoru, gde smo naučili kako moramo živeti zajedno i boriti se za ciljeve u koje smo kolektivno verovali iako će neki od nas morati da umru kako bi ih ostvarili.“⁶ To je ispovest Edvarda Kardelja, koji je na svoje držanje u zatvoru bio vrlo ponosan, jer se s njime nisu mogli meriti ni Đilas, a ni Ranković. Štaviše, ni Tito, koga su „samo“ pretukli. Kada je Tito u biografiji koju je za njega napisao Dedijer na početku pedesetih godina čitao o Kardeljevoj hrabrosti, nije kazao ništa. „No ja sam na njegovom licu video neki izraz nezadovoljstva.“⁷

Nakon povratka u Ljubljano Kardelj se povezao sa grupom mladih komunista pod vođstvom prijatelja Borisa Kidriča, studenta hemije, i s velikim se zanosom prihvatio organizacionog i publicističkog rada koji je težio obnovi desetkovane Partije u Dravskoj banovini. Između 1933. i 1934. godine opet

⁴ M. Rebeschini, op. cit., str. 82; L. Adamič, op. cit., str. 406.

⁵ V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 187.

⁶ L. Adamič, op. cit., str. 411.

⁷ AS, Dedijer, t. j. 298, *Novi prilozi*, IV, Četrnaesto poglavlje, str. 6.

je više puta uhapšen i osuđen na dva do deset dana zatvora. No Partija je u Sloveniji nakon krize u kojoj se nalazila u zadnje vreme uglavnom obnovljena, kao što je to potvrdio kongres u selu Goričane, u čijoj je organizaciji pomogao Josip Broz.⁸ Na Kardelja je ostavio povoljan utisak, jer se kasnije sećao da Tito koji „je tek došao s robije [...] nije bio ni najmanje opterećen takvim, rekao bih, 'birokratskim revolucionarstvom' koji je bio posledica tadašnjih metoda Kominterne“.⁹

U Moskvi

Kao perspektivnog mladog čoveka, Centralni komitet je Bevca decembra 1934. godine poslao u Moskvu kako bi ga spasao od pretećeg policijskog terora. Onde je učestvovao s Valterom u Balkanskom komesarijatu, pohađao Međunarodnu lenjinsku školu i nakon završenog kursa na Komunističkom univerzitetu manjina Zapada (KUNMZ) i na svojoj matičnoj ustanovi predavao istoriju radničkog pokreta u svetu i u Jugoslaviji. Istovremeno je pohađao i školu *Dzeržinski te se*, prema Titovim rečima, povezao s moskovskim obaveštajnim službama a da o tome nije obavestio članove Politbiroa KPJ.¹⁰ Tito je, naravno, video trun u Kardeljevom oku, ali ne i brvno u svom, da citiramo biblijsku izreku. Najbliže istini jeste to što je Kopinič izjavio Dedijeru, pred kraj života: „Kako Tito, tako i Kardelj morali su raditi za NKVD. Takva je bila situacija. Ili će te ubiti ili ćeš raditi s njima.“¹¹

⁸ Arhiv J. Pirjevec, Ostavština Marije Vilfan, Kardeljeve beleške.

⁹ AS, Dedijer, t. j. 7, Intervju s Kardeljem; L. Adamič, op. cit., str. 412, 413.

¹⁰ V. Cenčić, *Titova*, op. cit., str. 74, 152; AS, Dolanc Stane, 1519, t. j. 546, Dopuna podataka o životu i delovanju Edvarda Kardelja u Sovjetskom Savezu.

¹¹ AS, Dedijer, t. j. 274, Najvažniji razgovor s Josipom Kopiničem, 5. 9. 1989.

O svom dvogodišnjem moskovskom iskustvu Kardelj je kasnije pričao da se osećao kao u pustinji. „Strah NKVD-ovski, sedeo sam nad knjigama. Jedini čovek kome sam odlazio (Tito), na liniji ljudskoj da se izjadam. Meni je jasno bilo da i on isto misli.“¹² Našao se u metežu staljinističkih čistki, koje su pretile da će i njega povući u vrtlog. „U SSSR-u sam tri puta stavljen pred Kontrolnu komisiju“, prisećao se kasnije, „i tri puta sam spasao glavu jer sam dao samokritiku. Najteže je početi, dalje ide lako.“¹³ Ta konstatacija kojoj je ostao veran ceo život, da je, naime, unutar Partije bolje pognuti se nego se slomiti, jako je uticala na njegovu političku aktivnost u sledećim decenijama. No imao je sreću; naime, već je u oktobru 1936. godine CK KPJ na njegovu inicijativu molio IKKI da ga pošalje u domovinu kako bi onde pomogao u smirivanju tamošnjih komunisti.¹⁴ To mu je verovatno spaslo život. Slovenački komunisti su bili u to doba na ratnoj nozi s KPJ i zahtevali su osnivanje sopstvene „filijale“, dakle sopstvene partije koja treba da ima neposredne kontakte s Kominternom. Razlog za tu odluku bio je incident koji je svojom lakomislenošću prouzrokovao Karel Hudomalj – Oskar, kandidat CK KPJ. On je iz Beča u Ljubljanu kao kurirku poslao šesnaestogodišnju devojkicu, koju je policija na granici presrela i bez poteškoća naterala na izdaju. To je rezultiralo nizom hapšenja „legalnih“ članova KP i pravom pobunom među slovenačkim komunistima, koje su predvodili Marija i Joža Vilfan, ali i Miro Košir.¹⁵ Sazvali su savetovanje istomišljenika, iskoristili priliku za odlučnu kritiku Gorkića i njegovo rukovođenje Partijom, zahtevali intervenciju IKKI-ja

¹² V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 316; L. Adamič, op. cit., str. 422, 423.

¹³ AS, Dedijer, t. j. 188, Stane Kavčič, Mart 1962. Proširena sednica Izvršnog komiteta.

¹⁴ RGASPI, Fond 495, o. 11, d. 300, str. 74; V. Dedijer, *Novi prilozi*, I, op. cit., str. 221; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 316.

¹⁵ RGASPI, Fond 495, o. 11, d. 300, str. 89.

i čak pokušavali da se otcepe od KPJ. Taj gest je podigao puno prašine, pri čemu u Moskvi nije bilo sasvim jasno radi li se o provali nacionalizma ili o uticaju „klasnog neprijatelja“, odnosno trockista, koji su navodno zarazili slovenačke komuniste.¹⁶ U svakom slučaju kao vatrogasca u žarište napetosti poslali su Kardelja, koji je, kao što je najavio Tito, spasao situaciju i smirio duhove.¹⁷

Opet u domovini – Drugi svetski rat

Uprkos tome što se iz Moskve vratio duboko razočaran sovjetskom stvarnošću pa se još godinama pitao kako su Tito i on uspeli da „spasu glavu“, nije izgubio veru u revoluciju i komunizam. Kao što je govorio, on i njegovi drugovi „videli su negativne pojave“, ali su se tešili da će kod nas sve biti drugačije. Objašnjavali su ih time da je to posledica revolucionarnog rada u zaostaloj zemlji koja je okružena kapitalističkim svetom. Nisu izgubili veru u ideju, nisu sumnjali u poštenje rukovodećih ljudi.¹⁸ Pogotovo ne u Staljina. Tito je potvrdio Kardeljeve tvrdnje i kazao: „Spasilo nas je to što smo bili do srži obuzeti revolucionarnošću i vjerom u našu ideju. No često je bilo teško. Čuo si kako noću odvođe ljude i sam si drhtao da se ne zaustave i pred tvojim vratima. Uvijek kada sam napuštao Sovjetski Savez, laknulo mi je kada sam dobio pečat na vizu. Sve do tog trenutka sam morao računati s mogućnošću da me pozovu natrag.“¹⁹

U to doba Valter je stekao visoko mišljenje o Birku. Među svim karakteristikama koje je o „drugovima“ napisao za IKKI,

¹⁶ Ibidem, str. 97; Fond 495, o. 74, d. 588, str. 2.

¹⁷ Ibidem, o. 11, d. 300, str. 127.

¹⁸ AJ, KPR, IV-5-b, K 49, Zabeleška J. Vilfana na vreme provedeno u SSSR. 21. 12. 1953.

¹⁹ Ibidem.

ona posvećena Kardelju od 27. avgusta 1938. godine bila je verovatno najpozitivnija: „Jako razvijen politički i teoretski, piše partijske dokumente i brošure. Pod mučenjem nije izdao, sada je u zatvoru, ali uskoro će biti pušten. Železar i Obarov ga optužuju da je gorkičevac. Posve razumije ljude – spreman je povjerovati im. Radi jako puno – iako zna biti i gladan.“²⁰ Godinu dana kasnije još je dodao: „Otkada se drug Birk legalizirao, bez prestanka i uporno radi na tome da ojača KP Slovenije. Uživa velik autoritet među članovima Partije i u intelektualnim krugovima, jer je aktivan i na literarnom području. Drug Birk puno radi na tome da podigne teoretski nivo partijskih kadrova. Kao član CK KPJ ne pokazuje previše interesa za rad u okviru Jugoslavije nego se više bavi CK-om Slovenije, zbog čega sam ga već opomenuo. I što se tiče kadrova, više puta pravi greške; ima dosta liberalan i poverljiv odnos prema ljudima. Što se toga tiče, u posljednje se vrijeme počeo popravljati.“²¹ Titovom mišljenju treba dodati i mišljenje Franca Leskoška – Luke, izrečeno skoro pola veka kasnije: „Krištof je bio zaslužan revolucionar, ali je imao u prvom redu dve mane. Ambicioznost. Meni je zamerio što sam na prvom kongresu izabran za sekretara CK Slovenije. Otvoreno mi je kazao: 'Trebalo je da ja budem izabran.' [...] Druga Kardeljeva mana bila je osvetoljubivost. Nikome nije ništa oprostio, niti iz detinjstva.“²² A bio je i prilično ciničan. Kada je došao na vlast, rado se okruživao saradnicima koji su imali „putera na glavi“. Bili su, doduše, dobri stručnjaci, ali u prošlosti su saradivali s okupatorom ili su se na drugi način kompromitovali. Vladimir Dedijer, koji je znao da Kardelj o svakom novom saradniku zahteva detaljne podatke, pitao ga je zašto to. Kardelj je samo zamahnuo rukom: „Stari komunisti obično su tvrdoglavi, a ostali moraju biti pokorni.“²³

²⁰ RGASPI, Fond 495, o. 74, d. 587.

²¹ Ibidem, d. 597, str. 14, 15.

²² AS, Dedijer, t. j. 7, Luka Leskošek o Kardelju, 23. 9. 1982.

²³ AS, Dedijer, t. j. 298, *Novi prilozi*, IV, Četrnaesto poglavlje, str. 34.

Prilikom napada sila Osovine na Jugoslaviju Kardelj se našao u Beogradu, gde je za dlaku izbegao razorno bombardovanje *Luftvafe*.²⁴ Uz poteškoće se probio do Zagreba i tamo s Titom sarađivao na koncipiranju političke linije koju bi trebalo da sledi Komunistička partija Jugoslavije u trenutku kada nastupi vreme da se u ime borbe protiv okupatora ostvare i ciljevi revolucije. U okviru tog programa slovenački komunisti su bili među inicijatorima *Osvobodilne fronte*, koja je osnovana samo u Sloveniji i bitno se razlikovala od aktuelnog pobunjeničkog događanja u Srbiji i Crnoj Gori, a koje se temeljilo na tradiciji stogodišnjeg otpora protiv Turaka, ili u Hrvatskoj i Bosni Hercegovini, gde je pravoslavno stanovništvo pokušavalo da se odbrani od ustaškog nasilja.

Slovenački ustanak se temeljio u prvom redu na političkom sporazumu raznih grupa – komunista, levih liberala, hrišćanskih socijalista – u pogledu borbe protiv okupatora i spasavanja rascepanog naroda, pri čemu na njegovo pokretanje nisu uticali ni CK KPJ, a ni Tito.²⁵ Kardelj nije prisustvovao osnivačkom sastanku Protivimperijalističkog (kasnije Oslobođilačkog) fronta 27. aprila 1941. godine, ali postao je prvi potpredsednik njegovog prvog Izvršnog odbora, pa je 22. juna učestvovao u osnivanju Glavnog zapovedništva slovenačkih partizanskih jedinica.²⁶ Kao član CK KPJ, narednih godina je delovao između Titovog Vrhovnog štaba i Vrhovnog plenuma OF-a. Sa falsifikovanim dokumentima i pod raznim maskama više puta je putovao između Ljubljane, Zagreba, Sarajeva i Beograda, odakle je odlazio na oslobođenu teritoriju.²⁷ S Titom se za vreme prve nemačke ofanzive povukao iz Užica i pratio

²⁴ AS, Dedijer, t. j. 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, str. 37.

²⁵ M. Ribičič, *Iskanja*, op. cit., str. 27.

²⁶ B. Repe, *Kdo, kaj je bil Edvard Kardelj*, Delo, 27. 3. 1999.

²⁷ AS, Dedijer, t. j. 7, *Sjećanja druga Kardelja*, 25. 12. 1951, str. 5–10.

ga u zapadnu Bosnu. Početkom 1942. godine vratio se preko Sarajeva i Zagreba u Sloveniju, gde je u leto i jesen u Dolenjskoj doživeo strašnu italijansku ofanzivu. Tita je septembra 1942. godine izvestio da je četiri puta upao u italijansku zasedu i dodao da se čudi što mu je glava još na ramenima. Budući da su se domaći kvislinzi, uvereni da je za slovenački narod komunizam opasniji od fašističkih okupatora, povezali s Italijanima, prema njima je zauzeo jako radikaln stav. Kao što je napisao u pismu upućenom 1. oktobra 1942. godine glavnom zapovedniku partizanskih jedinica Ivanu Mačeku – Matiji, „belu gardu“ treba nemilosrdno uništavati. „Ne oklevajte i ne popuštajte. [...] Sveštenike u jedinicama sve streljajte. Isto kao i oficire, intelektualce itd., a naročito kulake i sinove kulaka. Siromašnim i srednjim seljacima, i radnicima tumačite šta rade...“²⁸ Ovog neumoljivog stanovišta prema klasnom neprijatelju nikada se nije odrekao, tvrdeći „ekscesi su bili, bilo ih je u svim revolucijama, to je normalno, ali je bitno da li se revolucija borila i izborila.“²⁹ No istovremeno je istrajao u svom izrazitom patriotizmu, koji je stalno uslovljao njegovo mišljenje i rad. Kao što smo videli, on je krajem 1942. i početkom 1943. godine bio vrlo suzdržan prema Arsu Jovanoviću, koga je Tito poslao u Sloveniju sa zadatkom da reorganizuje slovenačku partizansku vojsku. Među Slovencima i Srbima i Crnogorcima došlo je do trvenja, koje je proizlazilo iz konflikta istorijskih i mentalnih tradicija i već tada je nagoveštavalo da ni saživot između tih naroda u novoj Jugoslaviji neće biti lagan. Bilo je trvenja između Kardelja i Tita, jer je prvi oštro odgovorio potonjem „da bismo mi propali ako bi u Sloveniji primenjivali tvoju strategiju“. Kakvu strategiju? Očito strategiju mobilnosti, koju je Tito sprovodio između Srbije i Bosne i Hercegovine, a koju Slovenci nisu hteli da prihvate jer su bili

²⁸ A. Bajt, op. cit., str. 901.

²⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 133.

uporni u svom zahtevu da njihove jedinice moraju ostati na sopstvenoj teritoriji, koliko god ih to koštalo.³⁰

U trenutku kada se moglo očekivati iskrcavanje saveznika na istočnom Jadranu, i Kardelj je, kao i Tito, bio zabrinut zbog mogućeg dejstva na partizanske jedinice, u prvom redu na one liberalnog i hrišćansko-socijalnog usmerenja. Kako bi sprečio mogući raspad OF-a, partnerima je nametnuo tzv. Dolomitsku deklaraciju, potpisanu 1. marta 1943. godine, kojom su potonji priznali nadmoć komunističkog pokreta u oslobodilačkoj borbi i odrekli se osnivanja sopstvenih političkih stranaka. Deklaracija je trebalo da služi i tome da smiri Tita i njegove, koji su prilično suzdržano gledali na pluralizam slovenačkog oslobodilačkog pokreta. Ako je tačna teza Jože Javoršeka: „Dolomitska deklaracija je nastala pod pritiskom juga. Deklaraciju su zakuvali Arso Jovanović, Rato Dugonjić, a prvenstveno Ivo Lola Ribar (posredstvom Mačeka). OF kao savez demokratskih snaga bio im je mrzak i bojali su ga se jer je bio u svojoj najdubljoj srži antiboljševistički, a boljševizam se može razvijati samo unutar jednopartijskog sistema. Kardelj i Kidrič nisu dopustili da slovenačku vojsku odvedu na jug i da je stope sa jugoslovenskom vojskom kao što je hteo Arso Jovanović, pa su zato morali žrtvovati OF.“³¹

Ukratko, problem slovenačke samobitnosti već je tada bio na dnevnom redu. Rukovodstvo OF-a je, doduše, potvrdilo odluku o novoj Jugoslaviji, ali naglašavajući, kao što je zabeležio Kardelj, da će slobodna i ujedinjena Slovenija „od Trsta do Špilja, od Kupe do Klagenfurta (Celovca) ući u nju sa svim onim pravima koja joj budu omogućila da na njenom tlu gospodari jedino sam slovenački narod“. U trenutku kapitulacije Italije, 8. septembra 1943. godine, Kardelj je bio u

³⁰ AS, Dedijer, t. j. 271, Lado Kozak, 1. 7. 1984; Lidija Šentjunc, 13. 4. 1987.

³¹ M. Ribičič, *Iskanja*, op. cit., str. 33; N. Kavčič, op. cit., str. 164–166; AS, Dedijer, t. j. 7, *Sjećanja druga Kardelja*, 25. 12. 1951, str. 28, 29.

Hrvatskoj. Vratio se u Sloveniju, ubrzo nakon toga otputovao u Bosnu, gde je u odlučujućoj meri učestvovao u pripremama za II zasedanje AVNOJ-a. Bez preterivanja možemo reći da je federativna Jugoslavija kakvu je zacrtao parlament u Jajcu delo Kardelja i Pijade. Krajem 1943. godine bio je opet u Sloveniji, a nakon toga je otišao u Drvar. Onda se za vreme nemačkog desanta zajedno s Titom jedva spasao iz nemačkog obruča. S Kupreškog polja je s ostalim vođama poleteo u Bari, a odande na ostrvo Vis, koji je bio pod britanskom okupacijom.³² U svom patriotizmu Kardelj je u leto 1944. godine zamurio Titu što se ne zanima dovoljno za pitanje Istre i slovenačkog primorja, i potcenjuje zahteve za samobitnost slovenačkog naroda.³³ Tito je od samog početka sumnjao da će Trst moći da se priključi Jugoslaviji, ali je podržao Kardeljeve zahteve jer nije želeo da prokocka naklonost Slovenaca, koji su želeli pristup moru. Zbog toga je aprila 1945. godine došlo do velike ofanzive IV armije JA, koja je stigla do Soče i time, iako nakratko, ostvarila ideal ujedinjene Slovenije.³⁴

Tito protiv Kardelja

Dedijer kaže kako je od svih ljudi oko Tita koje je video i čuo, Kardelj imao najviše hrabrosti da se odupre njegovim stanovištima. Lično je bio svedok više otvorenih razgovora između Tita i Kardelja. U jednom od njih Kardelj je razvijao misao da ne bi trebalo posebno slaviti 25. maj svake godine onako kako se to činilo.³⁵ Bakarić je kazao nešto slično kada je tvrdio

³² B. Repe, *Kdo, kaj je bil Edvard Kardelj, Delo*, 27. 3. 1999.

³³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 942; L. Ambrožič, op. cit., str. 363; AS, Dedijer, t. j. 261, Svedočanstvo V. Bakarić, 8. 6. 1981.

³⁴ V. Cenčić, *Titova*, op. cit., str. 195–196; M. F. Kranjc, op. cit., str. 302.

³⁵ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 941; AS, Dedijer, t. j. 143, Dr Vladimir Dedijer – Umag, Kardelj, str. 1.

da je Kardelj jedini čovek s kojim je Tito diskutovao o svim bitnim pitanjima.³⁶ Veličina Edvarda Kardelja, dodaje Veljko Mićunović, bila je u tome što je u najkritičnijim trenucima i opasnostima da se vratimo na staro umeo da kaže i koju smelu reč o našoj stvarnosti.³⁷ Još je artikuliranije odnos Tito–Kardelj okarakterisao Stane Kavčič: „Motiv, granica i smisao Kardeljeve politike i rada bilo je njegovo vlastito ja; njegovo uverenje i svest da tako najbolje izražava istinu i služi interesima revolucije. U tom svom elanu i uverenju nije se zaustavio ni pred kim i ni pred čim. Ni pred Titom. Suprotstavio se i njemu. Naravno da je i taktizirao, okolišao i pretvarao se, ako nije išlo drugačije, i čekao bolja vremena. Ta njegova vernost samome sebi nekoliko puta ga je dovela do sukoba s Titom i u blizinu političke smrti.“³⁸

Uprkos činjenici da je mogao s Titom raspravljati koliko-toliko ravnopravno i da se smatrao njegovim zamenikom,³⁹ Kardelj nije bio toliko moćan da bi se mogao odupreti Titovoj težnji da posleratna Jugoslavija bude centralistička i jedinstvena. U tom smislu je značajno da je 1. marta 1945. godine Komesarijat za odbranu izdao naredbu o reorganizaciji i terminologiji narodnooslobodilačke vojske. Na temelju toga osnovana je i IV armija i određeno je da jugoslovenske oružane snage čine četiri samostalna korpusa, 51 divizija, 11 samostalnih brigada, 13 partizanskih četa i mornarica, dok je Vrhovni štab dobio nov naziv – Glavni štab JA.⁴⁰ Na temelju tog rešenja Tito je 18. maja 1945. godine ukinuo Glavni štab Slovenije i

³⁶ AS, Dedijer, t. j. 261, Svedočanstvo V. Bakarića, 8. 6. 1981.

³⁷ AS, Dedijer, t. j. 198, *Novi prilozi*, IV, op. cit., Četrnaesto poglavlje, str. 302.

³⁸ AS, Dedijer, t. j. 188; Beleška S. Kavčiča, *Odnosi Kardelj–Bakarić*, str. 7.

³⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 133; AS, Dedijer, t. j. 201, Zabeleška o razgovoru druga E. Kardelja sa Vladimirom Dedijerom u Ljubljani, 11. oktobar 1978. godine, str. 32.

⁴⁰ BA, DY, 30 IV 2/20/127.

Hrvatske, što znači da im je oduzeo operativnu samostalnost koju su do tada imali. Za Slovence to je bio težak udarac, protiv koga su nemoćno protestovali i na kraju ga prihvatili, ali ga nikada nisu preboleli.⁴¹

U kolikoj meri su komunisti ovladali slovenačkom političkom scenom a istovremeno bili zavisni od Beograda najtragičnije dokazuje, kao što kaže Janko Pleterški, s vrha nametnuto posleratno ubistvo kolaboranata svih vrsta, čije je glavno poprište bila Slovenija. Za KPS to je značilo prvi i najsudbonosniji fijasko sopstvene oslobodilačke misli i gaženje reči date u Dolomitskoj deklaraciji o mirnom prelazu u socijalističku revoluciju nakon oslobođenja.⁴² Neposredno nakon rata Kardelj i Tito bili su, doduše, vrlo bliski, ali njihov odnos je bio pre svega poslovno „radni“ i ozbiljan. Nikada nisu loše govorili jedan o drugom,⁴³ iako ipak valja pomenuti da je prilikom završetka tršćanske krize maja 1945. godine došlo do incidenta koji je mogao da pomuti taj odnos. Na velikom mitingu u Ljubljani 27. maja Tito je kazao da, što se tiče teritorijalnih zahteva, nećemo biti moneta za potkusurivanje, da nećemo dopustiti da nas (velike sile) umešaju u politiku nekakvih uticajnih sfera.⁴⁴ Ta metafora je bila u Sloveniji česta već za vreme rata, a ni Titu nije bila nova, naime upotrebio ju je još 27. oktobra 1944. godine u svom prvom govoru u oslobođenom Beogradu.⁴⁵ Kasnije ju je preuzeo Kardelj u intervjuu za *Slovenski poročevalec*, ali ponovo nikoga nije baš kosnula. Ali ovog puta se Staljinu činilo da ga Tito izjednačava sa zapadnim imperijalistima. Zbog toga je

⁴¹ D. Bilandžić, *Povijest*, op. cit., str. 250.

⁴² J. Pleterški, *Senca Ajdovskega gradca*, op. cit., str. 78. Vidi takođe *Ambrožič*, op. cit., str. 400, 409.

⁴³ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 223.

⁴⁴ Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1945, *Jugoslovenski pregled*, Beograd, 1984, str. 68; J. Broz Tito, *Govori i članci*, I, op. cit., str. 276–280.

⁴⁵ V. Dedijer, *Novi prilozi*, II, op. cit., str. 883, 918, 919; *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 141; M. Stefanović, op. cit., str. 168.

sovjetski ambasador jula 1945. godine službeno protestovao, tvrdeći kako Titov govor smatra odrazom neprijateljskog stava prema Sovjetskom Savezu. „Kažite drugu Titu“, poručio je Staljin, „da ćemo morati da mu odgovorimo u štampi i dezavuiramo ga bude li još jednom došlo do sličnog ispada.“⁴⁶ U trenutku kada su njegovi odnosi s Britancima i Amerikancima bili već sudbonosno zategnuti, jer su ovi nametnuli povlačenje JA iz Koruške i ultimativno zahtevali i povlačenje njenih jedinica iz Trsta i Gorice, maršal nije sebi mogao da priušti dodatne probleme sa Staljinom, tako da se pokorno uklonio. „Naivnom nespretnošću“ opravdavao se – kaže se u izveštaju sovjetskog ambasadora Ivana V. Sadčikova – i tvrdio da je u Ljubljani zbog lošeg vremena izgubio živce: „Za vrijeme govora se spustio pljusak s gradom. Kiša i grad su mi udarali u lice i to me razdražilo pa sam nastupio tako oštrim riječima.“⁴⁷

Kardelj je otišao još dalje: sasvim se slagao sa Staljinovom kritikom i u razgovoru sa Sadčikovom kazao da Tito, uprkos nespornim zaslugama, gleda na Jugoslaviju kao na nešto samodovoljno, izvan šireg konteksta razvoja proleterske revolucije i socijalizma. Kritički je još dodao da CK KPJ ne zna za kolektivni rad i izrazio nadu „da nas Sovjetski Savez ne smatra kao predstavnike druge zemlje, nego kao predstavnike jedne od budućih sovjetskih republika.“⁴⁸ Iako se ton i sadržaj

⁴⁶ Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 275.

⁴⁷ L. Gibianski, *The Trieste Issue and the Soviet Union in the 1940s*. U: J. Pirjevec, G. Bajc, B. Klabjan (ur.), *Vojna in mir na Primorskem. Od kapitulacije Italije leta 1943. do Londonskega memoranduma leta 1954, Založba Annales*, Koper, 2005, str. 76; J. Pirjevec, *Trst je naš!*, op. cit., str. 317, 318.

⁴⁸ N. Kisić Kolanović, *Hebrang*, op. cit., str. 134, 135; D. Bilandžić, *Povijest*, op. cit., str. 649; RGASPI, Fond 575, o. 1, d. 413; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 350, 351; Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 276; AS, Dedijer, t. j. 298, *Novi prilozi*, IV, Četrnaesto poglavlje, str. 14.; S. Clissold, op. cit., str. 166, 167.

Kardeljevog razgovora sa Sadčikovom Titu nisu mogli sviđati, jer su se mogli interpretirati kao kritika njegovog autokratskog načina vladanja, te mu reči, kao što tvrdi Đilas, nikada nije prebacio.⁴⁹ No verovatno je zameranje postojalo, i to već zbog razlika u karakteru njih dvojice. Za razliku od Tita, Kardelj nije bio zaljubljen u vlast zbog vlasti, nego samo zbog uverenja da ta vlast mora postati sredstvo za stvaranje pravednijeg, humanijeg društva. U tom smislu je značajna rečenica koju je izrekao u Saveznoj ustavotvornoj skupštini: Jugoslavija liči na plebejsku jakobinsku republiku, s tom razlikom što može izbeći zaokret udesno jer „kod nas postoji mogućnost razvoja napred kroz reforme, pritiskom masa odozdo“.⁵⁰ Naravno da se u tome grdno varao. Ako je Jugoslavija doživela ikakav ideološki razvoj u smislu širenja sloboda pojedinca, za to je trebalo zahvaliti u prvom redu spoljnim činiocima – Staljinovoj osudi i isključenju Jugoslavije iz Informbiroa, a kasnije Kardelju samom i utopijskim idealistima njegovog kova koji su istrajali u uverenju da „revolucija teče dalje“.

Kardelj je dugo bio nadasve pravoveran u svojim ideološkim stavovima. Ne treba zaboraviti da je za vreme rata održavao radijsku vezu s Kominternom, što jasno pokazuje da su mu Sovjeti verovali. Na osnivačkom sastanku Informbiroa septembra 1947. godine požnjeo je – zajedno s Đilasom – odobravanje sovjetskog delegata A. A. Ždanova zbog govora u kome su optužili Komunističku partiju Italije i Komunističku partiju Francuske zbog oportunitizma i manjka revolucionarnosti. Polemisali su s tezom da postoje različiti putevi u socijalizam i kritikovali njihovo „klanjanje“ parlamentarizmu, Vatikanu i „degolizmu“. To je za Italijane i Francuze bilo naročito bolno, jer su obe partije maja 1947. godine isključene iz

⁴⁹ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 234; AS, Dedijer, t. j. 252, Tipkopis za IV svezak Titove biografije, Sedmo poglavlje, str. 292.

⁵⁰ J. Pleterski, *Senca Ajdovskega gradca*, op. cit., str. 81.

vlada u Rimu i Parizu i gurnute u opoziciju.⁵¹ No kada je 1948. godine na udar Staljinove kritike došla Komunistička partija Jugoslavije, Kardelj je zaboravio na reči izrečene u Šklarskoj Porembi. Pitanje je da li je na to pored drugih gubitaka uticao i događaj, koji se desio kada je jugoslovenska delegacija pristala na aerodromu blizu poljskog lečilišta. Niko je naime nije prihvatio. Kardelju, Đilasu i njihovim pratiocima nije ostalo ništa drugo nego da se u vrućem septembarskom danu ulegnu u senku avionskog krila i čekaju na svoje domaćine. Čekali su šest ili sedam sati.⁵²

Za Kardeljev odnos prema Sovjetskom savezu, koji je po ubedenju Moskve isticao još iz ratnih vremena, njegov govor je na sednici CK 12. aprila 1948. godine, na kojoj je bilo reči o tome kako odgovoriti na Staljinove prigovore da je Jugoslavija u ideološkom smislu skrenula s pravog puta. Kardelj je samouvereno kazao da jugoslovenski komunisti imaju pravo da traže od sovjetske vlade poverenje u Partiju koja je postigla takve rezultate kakve je postigla KPJ. „Bićemo verni duhu marksizma-lenjinizma, a ne slovu. [...] Naša partija je dosta doprinela novih momenata riznici marksizma-lenjinizma.“⁵³ Uprkos svemu tome Kardelj nije prikrivao kako je iznenađen izbijanjem, razmerama i oštrinom spora sa Staljinom. U svojim sećanjima između ostalog kaže kako je tokom više meseci proživljavao „mučnu ličnu krizu“,⁵⁴ koja ga je prisilila da se složi i s odlukama u koje nije sasvim verovao. U kojoj je meri bio spreman na taktiziranje dokazuje i činjenica da je potajno bio

⁵¹ Ю. С. Гиренко, op. cit., str. 320, 364; G. R. Swain, *Cominform*, op. cit., str. 655–657; AS Dedijer, t. j. 8, Sjednica CK KPJ od 30. IX 1947. Izveštaj Bevca i Đide; E. Kardelj, *Spomini*, op. cit., str. 106–111.

⁵² Poročilo Antona Vratuše, Ljubljana.

⁵³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 374.

⁵⁴ G. Ribičič, *Še o Kardeljevom odnosu do Stalina in stalinizma, Mladina*, 21. 3. 1985.

protiv zadruga sovjetskog tipa i protiv prisilnog otkupa, koji je režim nakon raskola nametao seljacima. Još na osnivačkoj sednici Informbiroa septembra 1947. godine u svom referatu je kazao: „Mi smo se protivili i još se uvek protivimo tendenciji frontalnog napada na kulaštvo [...]“⁵⁵ No to ga nije sprečilo da 1949. godine na plenumu CK održi referat na pomenutu temu, u kome je zastupao upravo suprotne teze. I to uprkos tome što se slagao s Kidričem, koji je kasnije prisilnu prodaju poljoprivrednih proizvoda kojom su vlasti teretile agrarno stanovništvo nazvao „običnom pljačkom“. O tome kako je to funkcionisalo rečito svedoči Đilas kada govori kako je na jednoj sednici Kidrič zatražio još 65.000 vagona žita koje treba „otkupiti“. Ranković je pritom pravio beleške i sam za sebe zastenjao: „To znači još 12.000 zatvorenika!“⁵⁶

Prerana smrt Borisa Kidriča 1953. godine zbog leukemije – imao je jedva četrdeset i jednu godinu – za Kardelja je bila strašan udarac. Još pre rata, za vreme partizanske borbe, a naročito nakon rata, tesno su sarađivali, sate i sate razgovarali o reformama koje su planirali, a bili su i ljudski bliski. „U životu nisam imao boljeg prijatelja od Borisa“, zabeležio je Kardelj.⁵⁷ „Mogao bih reći da je to bilo razdoblje kada je naša saradnja bila najintenzivnija i doslovno svakodnevna.“⁵⁸ Nakon njegovog sprovođa neko vreme je bio kao izgubljen, tako da su slovenački drugovi bili za njega ozbiljno zabrinuti. U pomoć su pozvali Antona Vratušu, koji Kidriča, naravno, nije mogao zameniti, ali svojom inteligentnom i odanom prisutnošću vrlo je savesno rukovodio radom njegovog kabineta.

⁵⁵ RGASPI, Fond 575, o. 1, d. 413.

⁵⁶ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 180.

⁵⁷ Arhiv J. Pirjevec, Ostavština Marije Vilfan, Kardeljeve beleške.

⁵⁸ AS, Dedijer, t. j. 7, Intervju s Kardeljem.

Vratuša o njemu kaže da je bio čovek velike inteligencije, ali i ljudske osećajnosti i topline. Među Kardeljevim saradnicima bio je sekretar koji je bio zadužen za primanje i proveru molbi i pritužbi, kojima se Kardelj potom lično bavio. U početku pedesetih godina bio je pod uticajem švedskog premijera Tagea Erlandera, s kojim se više puta susreo i s njime raspravljao o društvenim pitanjima, pri čemu je Švedanin presudno uticao na Kardeljevu ideju o osnovnim ćelijama u kojima bi se čovek ostvarivao kao politički kreativan subjekt.⁵⁹ No nisu se slagali u pogledu političkog rada, jer Erlander nije delio Kardeljev mesijanizam i misionarski zanos. „Jugoslavija“, kazao je, „želi biti najveća mala država, a naš cilj je da budemo najmanja mala država i da radimo u što većoj tišini.“⁶⁰

Kardelj je u svom teoretskom razmišljanju brzo daleko odmakao. Već je početkom 1950. godine došao do zaključka da je „Staljina nemoguće sasvim razdvojiti od Lenjina [...] Staljin proizlazi iz Lenjina.“⁶¹ Još veću jeres je predstavljao govor pod naslovom „*Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*“, koji je oktobra 1954. godine održao u Oslu prilikom putovanja Skandinavijom. U norveškoj prestonici je izjavio, ponavljajući ono što je kazao već na VI kongresu, da se, naime, klice socijalizma mogu pronaći i u kapitalističkim državama pa je kao primer naveo Švedsku, a u socijalističkim državama kapitalističke elemente. Teorija prema kojoj su se blokovske granice poklapale s konzervativnim i progresivnim lagerom bila je, po njegovom mišljenju, neodrživa. Ta negacija crno-bele podele sveta na lager socijalizma i lager kapitalizma, a još više tvrdnja da nema socijalizma bez demokratije, Sovjete je nadasve uznemirila i oneraspoložila, tako da su govor još dugo spominjali i kudili. Njihov glavni ideolog M. A. Suslov u oceni pomenutog

⁵⁹ Kazivanje Antuna Vratuše autoru.

⁶⁰ AS, Dediđer, t. j. 284, Švedska; t. j. 292, *Novi prilozi*, IV, Deveto poglavlje.

⁶¹ M. Đilas, *Jahre*, op. cit., str. 308.

govora napisao je da Kardelj „u svim svojim političkim stavovima [...] nije komunista, a ni marksista-lenjinista, nego socijaldemokrata“.⁶² Upravo je zbog toga postao najomraženiji jugoslovenski političar u Moskvi, gde je decenijama bio predmet ogorčenih kritika i zahteva da mora revidirati svoje stavove. Govor se nije svideo ni mnogima u Beogradu, gde je nakon Staljinove smrti u samom vrhu Partije došlo do oštrih napada na VI kongres pa su se čak mogli čuti zahtevi „da se sve to likvidira“.⁶³ No Tito je Kardelja još uvek podržavao. Kada je i Mao Cedung u razgovoru s prvom jugoslovenskom delegacijom novinara koji su posetili Peking negativno ocenio njegov govor u Oslu, a da mu gosti nisu protivrečili, uputio je ambasadoru u Kini oštar telegram: „Zameram vam, drugovi, što niste reagovali na kritiku druga Kardelja.“⁶⁴

U reinterpretaciji doktrine, kakvu su počeli ostvarivati pedesetih godina, Kardelj je svojim političkim uticajem i stilskom spretnošću odigrao važnu ulogu. Budući da je bio po prirodi i u skladu sa slovenačkom tradicijom sklon normiranju, primio se posla svim žarom reformatora koji misli da su zakoni, pravila i propisi temelj uređenog društvenog života. „Racionalan, realističan, pragmatičan duh. Bez iluzija, bez vatre“⁶⁵ smatrao je Dobrica Ćosić, koji nije shvatao kako se izražava slovenački patos. „Vrlo inteligentan, načitan i marljiv čovek, no ponešto uskih pogleda“, dodao je Vlatko Velebit. „Nekih se dogmi koje je usvojio (u Moskvi) verovatno nikada neće do kraja osloboditi.“⁶⁶ Vladimir Dedijer je pak smatrao kako se

⁶² А. Б. Едемский, op. cit., str. 354.

⁶³ V. Vlahović, op. cit., str. 42, 49; V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 585, 586; AS, Dedijer, t. j. 111, Tipkopis za IV svezak Titove biografije, str. 144; t. j. 143, Dr Vladimir Dedijer – Umag. Kardelj, str. 3; E. Kardelj, *Spomini*, op. cit., str. 146.

⁶⁴ AS, Dedijer, t. j. 298, *Novi prilozi*, IV, Četrnaesto poglavlje, str. 16, 17.

⁶⁵ D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1951–1968)*, op. cit., str. 152.

⁶⁶ V. Velebit, *Svjedok*, op. cit., str. 468.

kod Kardelja može primetiti jak uticaj normativizma austrijske države, iako on sam toga nije bio svestan, i kako ceo život želi da ukalupi u zakone, uredbe, propise, ali život traži svoje i dolazi u koliziju s normativnim sistemom. A sve je to, prema Dedijeru, posledica Kardeljevih uverenja, kao i Đilasovih, da je teorija sve, a ne kao kod Tita, da je važan u prvom redu život sa svim svojim protivrečnostima.⁶⁷

Unutar četvorice u partijskom vrhu nije bilo trvenja, barem ne do VI kongresa novembra 1952. godine. No tada su se javile prve nesuglasice, jer se nije moglo prevideti da su se u raspravama o tome u kom smeru treba ići Jugoslavija počele stvarati dve struje: Rankovićeva, koja se oslanjala na velikosrpstvo, i Kardeljeva, koja se oduševljavala samoupravljanjem, koje je pretpostavljalo i naglašenu autonomiju pojedinih republika. Do prvog sukoba koji nam je poznat došlo je već februara 1954. godine, kada je Kardelj zadužen da napiše svečani govor prilikom stopedesetogodišnjice ustanka srpskog naroda protiv Turaka. Sa svojom ekipom se ozbiljno primio posla i koncipirao referat, koji se nije sviđao drugovima kada ga je predstavio na sednici Izvršnog komiteta. Verovatno nije valjano naglasio revolucionarni naboj Prvog srpskog ustanka i njegov jugoslovenski značaj. U svakom slučaju, slovenački ideolog se vratio sa sastanka vrlo nezadovoljan, pa je saradnicima koji su ga upitali šta da urade s pripremljenim tekstom otresito odgovorio: „U fioku s njim!“⁶⁸

Kardelj je na taj udarac reagovao tako što je i Slovencima nekoliko meseci kasnije na plenumu CK SKS održao pridiku u pogledu opasnosti od partikularizma i šovinizma. No bio je uporan u tome da je među svima najopasniji srpski nacionalizam. U prvom redu zbog toga što se širi u redovima komunisti.⁶⁹ Taj veliki problem, koji je sledećih decenija obeležio

⁶⁷ AS, Dedijer, t. j. 252, *Karizma*.

⁶⁸ Kazivanje Antona Vratuše autoru.

⁶⁹ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 620.

jugoslovensku stvarnost, trenutno je bacio u senku konflikt vezan za „upravo dečačku ljubomoru“ između Kardelja i Đilasa o tome ko je veći teoretičar.⁷⁰ Kada je Kardelj primetio da ga Đilas nadilazi u ideološkoj smelosti, postupno se počeo udaljavati od njega i prkositi mu. Na VI kongresu Narodnog fronta između 22. i 25. februara 1953. godine u svakom slučaju je odigrao reformatorsku ulogu, jer je na njemu nastupio s referatom u kome je zacrtao nove smernice rada te organizacije. Naglasio je načelo lične slobode i kazao da u Socijalističkom savezu radnog naroda u ime duhovnog razvoja pojedinca što se tiče prava, vaspitanja, kulture, nauke i ideologije ima prostora i za ateiste i za vernike. Na kongres reformisane organizacije jugoslovenske vođe su pozvale niz socijaldemokratskih partija, ali one se nisu odazvale u očekivanom broju. Oni delegati koji su došli, uz sve ljubazne reči, nisu krili svoju suzdržanost prema situaciji u kojoj su uprkos proglašavanoj demokratiji na kormilu ostajali uvek isti ljudi. I stvarno je na Rankovićev predlog Tito izabran za predsednika SSRN-a, a Kardelj za generalnog sekretara. Komisiju za međunarodne odnose preuzeo je Milovan Đilas.⁷¹

Na početku pedesetih godina u Jugoslaviji su ponovo počeli da se javljaju međunacionalni problemi vezani za decentralizaciju i „novi ekonomski sistem“, koji su bili koncipirani tako da podstaknu inicijativu i povećaju proizvodnju.⁷² U Kocbekovom dnevniku je beleška (od 2. aprila 1952. godine) koja je u tom smislu prilično značajna. Pisac govori o upravo pročitanim Kidričevom ekspozeu u vezi s privrednim trendovima, u

⁷⁰ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 529; AS, Dedijer, t. j. 111, Tipkopolis za IV svezak Titove biografije, str. 314.

⁷¹ PA, B 11, svezak 181, 3, str. 261, 269.

⁷² NARA, 768. 5 MSP/7-753.

kome ga je najviše iznenadilo upoređivanje prosečnog iznosa akumulacije i društvenih fondova po glavi stanovnika. „Tako smo prvi put saznali da je taj iznos za Slovence 65.091 din., za Hrvate 30.916 din., za Srbe 22.496 din., za Bosnu 22.976 din., za Makedoniju 18.000 din. i za Crnu Goru 9.633. Za Sloveniju se kaže da je taj iznos tako visok zbog visokog organskog sastava fondova i visoke produktivnosti u industriji pa da zbog toga 'još prilično odstupaju' od drugih republika. Nad ovim brojkama sam se zamislio, hteo bih da znam koliko smo u petogodišnjem planu žrtvovali za stvarno primitivni jug i kakve su srazmere ako se uzme u obzir broj stanovništva. Kidrič doduše tvrdi da će akumulacija na jugu početi da raste (Srbin 5.100 din., Bosanac 12.300 din., Makedonac 7.900 din., Crnogorac 3.500 din.), ali ne kaže za koliko će ujedno porasti kod Slovenca i hoće li se te strašne makaze uopšte ikada sklopiti.“⁷³

Na političkom području prvi znak međuetničkih trvenja uočen je već na VI kongresu KPJ, na kome je iz Politbiroa isključen dotadašnji vođa Narodnog fronta Blagoje Nešković, i to zbog prigovora da se nije dovoljno distancirao od Informbiroa. Zbog svojih diktatorskih, birokratskih i nedrugarskih karakternih crta navodno nije bio podoban za sprovođenje novog duha u rukovodstvu SKJ. Što se tiče Neškovića, valja utvrditi da je pripadao staroj gardi predratnih komunista koji su se borili u Španiji, pa je zbog toga postojala sumnja da su takvi bili povezani s NKVD-om. Za vreme rata zapovedao je partizanskim jedinicama u Srbiji, a 1945. godine preuzeo je predsedavanje republičkom vladom. Na V kongresu KPJ 1948. godine još je bio tako važan da su mu poverili referat o partijskom statutu. Na njegov pad – barem se tako pričalo u beogradskim diplomatskim krugovima – nije toliko uticalo pristajanje uz Informbiro koliko činjenica da je bio središnja

⁷³ E. Kocbek, *Dnevnik*, 1952, op. cit., str. 144.

ličnost tzv. „velikosrpskog kruga“, koji se u novim uslovima demokratizacije pokušavao odupreti ograničavanju srpskog uticaja na Saveznu vladu i na sam vrh Partije.⁷⁴

U kasnijim godinama su se problemi vezani za odnose među republikama i njihovim narodima još nagomilavali, jer se u Sloveniji i u Hrvatskoj sve više širilo mišljenje da plaćaju previsok porez preostaloj nerazvijenoj Jugoslaviji. U Srbiji su pak smatrali da su iskorišćavani zbog niskih cena materijalnih dobara – bakra, žita, energije – zbog kojih se navodno deo njihovog nacionalnog dohotka slivao u severne republike. Očito je bilo da se Jugoslavija sve više polarisala – na snage koje su zagovarale centralističko uređenje i one koje su mu se protivile. A Tito je pritom bio jezičak na vagi. Svako je želeo da ga pridobije na svoju stranu, tvrdeći kako samo on može svojim autoritetom spasti zajedničku državu. U toj situaciji dugo nije mogao odlučiti kojoj strani da se prikloni.⁷⁵

1953. – Ustavni zakon i planirana demokratizacija društva

Kao tumač reformatorskih krugova Edvard Kardelj je početkom 1953. godine završio svoj rad na Ustavnom zakonu, koji je trebalo da zameni „staljinistički“ Ustav iz 1946. godine. Tim zakonom se vrlo ponosio, jer je u njemu video sredstvo za demokratizaciju društva. Oba doma Narodne skupštine – Savezno veće i Veće naroda – prihvatila su ga 13. januara, a već sutradan je Tito na zajedničkoj sednici, kojoj su u prisustvu

⁷⁴ PA, B 11, svezak 181, 1, str. 31, 32; AS, Dedijer, t. j. 242, *Kopija iz memoara druga M. Đilasa*, op. cit., str. 155–159; t. j. 264, Zabeleška razgovora s Petrom Stambolićem, 1. 11. 1979; V. Glišić, op. cit., str. 127–129; *Fondazione Basaglia*, Mljet, Fond V. Dedijer, Đolasovo pismo Bevaninu povodom Blaže Neškovića, 22. X 1952.

⁷⁵ D. Bilandžić, op. cit., str. 188, 295, 296.

šefova diplomatskog kora predsedali Josip Vidmar i Franjo Gaži, izabran za prvog predsednika Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Na sednici je bio i smrtno bolesni Boris Kidrič, koji se teškom mukom digao iz kreveta samo kako bi dao glas za Tita. Na inicijativu Jovana Veselinova, koji je u ime ostala 52 zastupnika predlagao njegovu kandidaturu, maršal je, naravno, plebiscitarno izabran. Samo jedan zastupnik iz Veća naroda glasao je protiv. Nakon proglašenja rezultata i pošto je Tito položio zakletvu, Vidmar mu je čestitao i pritom naglasio da otelotvoruje sudbinu jugoslovenskih naroda.⁷⁶ Prilika je bila vrlo svečana, pri čemu je došlo do izražaja veliko poštovanje koje je Tito stekao nakon raskola sa Staljinom u zapadnoj međunarodnoj javnosti. Francuski ambasador Filip Bode, koji je zamenjivao odsutnog američkog ambasadora, doajena diplomatskog kora, otišao je tako daleko da je u govoru u kom je Titu čestitao čak izjavio: „Jednoglasnost kojom vas je izabrala Narodna skupština nije nas iznenadila. Ta je jednoglasnost već bila zapisana u dušama i srcima sviju, uključujući i predstavnike diplomatskog kora, jer vi, gospodine predsedniče, u najvišoj meri predstavljate najuzvišenije i najplemenitije crte naroda Jugoslavije i nove Jugoslavije.“⁷⁷

Novo ustavno uređenje koje je koncipirao Kardelj temeljilo se pre svega na jačanju narodne vlasti. Onima koji su se žalili da je Savezna skupština u godinama posle rata ličila na groblje, jer su zastupnici samo automatski dizali ruke, Kardelj je odgovarao: „da će biti i previše diskusije – rešavaćemo konkretne slučajeve“. A Đilasu je lukavo došapnuo: „Možda ćemo s vremenom imati čak i opoziciju...“ Ustavni zakon se zasnivao na Marksovoj ideji o „odumiranju“ države, na demokratizaciji i samoupravljanju. Bio je, doduše, uveren da će visoki partijski funkcioneri pokušavati da ga zaustave, naročito što se tiče rešavanja svakodnevnih, u prvom redu privrednih pitanja. Kako bi

⁷⁶ AJ, LF, III-10/2.

⁷⁷ PA, B 11, svezak 125, str. 14.

to izbegao, planirao je da vlada bude sastavljena od stručnjaka, a trebalo je da vodeći partijci sede u skupštini, što je pak trebalo da naglasi njenu zakonodavnu ulogu i značaj. Činilo se da je u tom smislu sve dogovoreno. Ali septembra 1953. godine, pre izbora nove skupštine, Kardelj je iznenada pozvan u Baranju, na bivše kraljevsko lovište, gde je boravio Tito. Maršal mu je otvoreno rekao: „Svi vi idete u skupštinu (mislio je na visoke partijske funkcionere), a mene ostavljate na vrhu sasvim samog.“ To je značilo da se ne slaže s idejom o vladi stručnjaka i da se protivi ulasku članova CK u skupštinu, jer se očito bojao da bi postala centar opozicije protiv njega. Kardelj je, naravno, pokleknuo, što je Đilas navelo da mu prebaci kako sledi Tita poput vernog psa. „Nije baš tako“, uvređeno je odgovorio Kardelj. No da se Đilas nije varao, pokazalo se nekoliko meseci kasnije, kada je Kardelj – u skladu s najboljom staljinističkom praksom – postao njegov glavni tužilac. Pritom je išao tako daleko da je na II sednici partijskog plenuma, sazvanoj januara 1954. godine s namerom da osudi njegov „revizionizam“, u svoj govor upleo čak misao koju mu je poverio Đilas, da je, naime, „Tito nosilac birokratizma“. „Zašto je Kardelj to učinio?“, pita se Đilas u svojim sećanjima. I odgovara: „Prvo, zbog nedostatka lojalnosti prema meni, iz partijskog oportunitizma, a možda i iz straha da su prisluškivali naš razgovor. Ali verovatno iz oba ta razloga.“⁷⁸

Nakon Đilasovog pada Kardelj je preuzeo inicijativu za jačanje veza sa zapadnim socijaldemokratskim strankama, što je državu trebalo da poveže s Evropom. Kao što je krajem oktobra 1954. godine Aleš Bebler, državni sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova, kazao u razgovoru sa zapadnonemačkim

⁷⁸ M. Đilas, *Tito*, op. cit., str. 206.

izaslanikom: „Jugoslavija je evropska zemlja koja se ubraja u Zapadnu Evropu ne samo geografski nego i što se tiče duhovnog i kulturnog mentaliteta stanovništva. No u svetu se ta činjenica često zaboravlja, jer obično jugoslovenski komunisti bacaju u isti koš sa sovjetskim.“⁷⁹

U jesen 1954. godine Kardelj je umesto Đilasa i Dedijera zajedno s Vladimirom Bakarićem, predsednikom hrvatskog Sabora, posetio Nemačku, Švedsku, Norvešku, Dansku i Francusku i svuda razgovarao s lokalnim levičarskim vođama. Pritom se pokazalo da su oni, doduše, zainteresovani za saradnju s Jugoslavijom, ali nisu spremni da prime SSRN u Međunarodni socijalistički savez, tvrdeći kako u njemu ne mogu imati članicu koja ne priznaje demokratski pluralizam i čiji su se sindikati odrekli prava na štrajk.⁸⁰ Kardeljeva tvrdnja da je Đilas „anarhista“ koji je pokušavao da potkopa temelje nove posleratne Jugoslavije očito nije zvučala baš uverljivo.⁸¹ Još 1951. godine je belgijski premijer Spak u vezi sa Titovim intervjuom u *Njujork tajmsu*, o mogućem prelasku Jugoslovena evropskoj socijaldemokratiji, izjavio: Ako Druga internacionala bude imala na svojoj strani Titove sile, to će biti najveći uspeh posleratnog perioda. Tri godine posle je laburistički lider Klement Atli, nakon posete maršala u slovenačkim dvorovima i na Brdu, shvatio u razgovoru sa oficirima da u Jugoslaviji nema demokratije, pošto „režim sa samo jednom strankom je kao automobilska trka sa samo jednim takmičarom“.⁸²

Taj odbojni stav je za jugoslovenske vođe nesumnjivo bio razočaranje, iako s druge strane valja reći i to da su upravo u to doba na međunarodnom nivou doživljavali velike uspehe. Prebrodili su tršćansku krizu i s Italijom pokrenuli barem potencijalnu politiku saradnje. A u prvom redu su na inicijativu

⁷⁹ PA, B 11, svezak 430, 2, str. 176.

⁸⁰ PA, B 11, svezak 1195, 1, str. 50, 51.

⁸¹ Ibidem, str. 34–36.

⁸² S. Terra, op. cit., str. 92.

Moskve između 1953. i 1955. premostili raskol koji je prouzrokovao Staljin.⁸³ Beogradskom deklaracijom, potpisanom 1. juna nakon intenzivnih – delimično i dramatičnih – pregovora, donet je dokument koji je bio važna karika u međunarodnom komunističkom pokretu. Njime je, naime, potvrđeno pravo Jugoslavije da gradi socijalizam po svojoj meri i u skladu sa svojim specifičnim datostima. Radilo se o velikom uspehu Tita i njegove teze o suverenitetu svake socijalističke države, što još ne znači da su bili uklonjeni svi nesporazumi između Moskve i Beograda. Hruščov se nadao da će verbalnim popuštanjem u pogledu suvereniteta uveriti Jugoslovane da se vrate u lager i pristupe Varšavskom paktu, vojnom savezu država Istočnog bloka koji je tada organizovao Sovjetski Savez. No oni za mogućnost moskovske hegemonije „od Jadrana do Japana“, kako je govorio Tito, nisu hteli ni da čuju, što je, kao što je kazao Hruščov, „zapalilo eksplozivnu iskru u našim odnosima...“⁸⁴ Atmosferu koja je nastala, dobro je prikazala slavna operaska pevačica Galina Višnevskaja, koju je Hruščov pozvao da svojim prisustvom obasja oproštajni banket u sovjetskoj ambasadi. Kada je Nikita Sergejevič već pod uticajem alkohola počeo da pleše, Tito nije sledio njegov primer.⁸⁵

Otkriće nesvrstanosti

Činjenica da je „hodočašće u Kanosu“ odjeknulo kao Titova pobjeda treba pripisati i samouverenosti koju je stekao kada

⁸³ V. Dedijer, *Novi prilozi*, III, op. cit., str. 561 i.d.

⁸⁴ А. Б. Едемский, op. cit., str. 456, 457; M. Marović, *Sumrak staljinizma, Sloboda*, Beograd, 1978, str. 133; V. Dedijer, *Novi prilozi za biografiju J. Broza Tita*, IV, str. 6. Zahvaljujem Rudiju Rizmanu koji mi je dao na raspolaganje taj neobjavljeni tekst; S. Clissold., op. cit., str. 254–257.

⁸⁵ G. Vishnevskaya, *A Russian Story*, Hodder&Stoughton, London, 1984, str. 146, 147.